

УДК 334.72:631.115.11:005.21

Іщенко А.В.,
аспірант¹,
НДІ «Укragропродуктивність»

СТРАТЕГІЯ “ВИЖИВАННЯ” – ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Постановка проблеми. Нинішній розвиток аграрного сектору України свідчить, що функціонування дрібного підприємництва відбувається на базі особистих селянських господарств (ОСГ), які в умовах прояву деструктивних явищ в економіці України стали виробником більшості видів сільськогосподарської продукції та одним з основних джерел доходів сільських домогосподарств. Як відзначає О.В. Чаянов: «У грізний час, коли виявляться безсилями всі методи підприємництва, коли економічна криза і удари організованого противника змінатимуть наші складні підприємства, для нас можливий єдиний вірний шлях спасіння ...це шлях: перекласти тягар удару на плечі того Атланта, яким тримається так, у сутності, і все народне господарство нашої Батьківщини – на плечі селянського господарства. Ці плечі зможуть витримати усю тяжкість, якщо ... тільки захочуть підставити себе» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти функціонування селянських господарств, як елемента дрібнотоварного виробництва та сільської (земельної) общини, вивчали Дж. Скотт, К. Поланьї, Н. Макаров, К. Маркс, К. Каутський, М. Кондратьєв, В. Ленін, О. Чаянов, Г. Челенцев, Т. Шанін та ін. Враховуючи важливість вирішення досліджуваної проблеми, вирішено продовжити її вивчення, зокрема здійснити повноцінне обґрунтування стратегії виживання особистих селянських господарств як основи їх функціонування.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень щодо обґрунтування стратегії “виживання” як основи функціонування особистих селянських господарств.

¹ Науковий керівник: Свиноус І.В. – д.е.н., професор

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на негативну критику щодо неефективності виробництва сільськогосподарської продукції, дана категорія сільськогосподарських товаровиробників протягом тривалого часу виконувала роль гаранта соціальної стабільності в сільській місцевості.

Проте, як свідчать дослідження ОСГ виробили сільськогосподарської продукції у 2016 р. в постійних цінах 2010 р. на 100 га сільськогосподарських угідь 728,6 тис грн, сільськогосподарські підприємства різних форм господарювання – 706,2 тис грн, що на 31,7 % більше. Характерно, що такі обсяги виробництва забезпечуються в ОСГ за значно нижчого рівня державної підтримки [2].

Враховуючи сучасний стан розвитку ОСГ, необхідно зосередити увагу на наявності основних рис парцелярних господарств, а саме: обмежена площа сільськогосподарських угідь, примітивні засоби праці, орієнтація на самозабезпечення передусім членів сільського домогосподарства, використання ручної праці та поділ праці.

Невелика за розміром присадибна ділянка робить практично не вигідним використання багатьох видів сільськогосподарських машин, які нині широко залучаються на приватних фермах Західної Європи та Північної Америки. Високий ступінь залежності від ручної праці означає, що сьогодні власники ОСГ в Україні знаходяться на тому ж рівні, на якому знаходилися фермери Західної Європи та США на початку ХХ ст.

На відміну від парцелярних господарств, ОСГ характерний статевий поділ праці. Проте основні функції по веденню ОСГ виконують жінки. Ця обставина пояснюється тим, що більшість чоловіків зайняті у суспільному виробництві, отже вона помітно відрізняє сучасні сільські домогосподарства від тих, які охарактеризовано в сімейно-трудої теорії.

Проблему розподілу часу жінок між домашньою працею, оплачуваною зайнятістю на ринку праці та неоплачуваною працею, до якої належить і робота на земельній ділянці, досліджували американські вчені Д. Майнерс і Ж. Олсон [3]. Їхні дослідження показали, що на час, витрачений на домашні справи, не впливає ні тип населеного пункту, ні факт ведення сільськогосподарської діяльності. Робота на присадибній ділянці є альтернативою ринковій зайнятості. Пріоритетність оплачуваної зайнятості порівняно з іншими видами роботи виявляється при тестуванні моделі мультиномінальної регресії, яка показала, що збільшення годин зайнятості на оплачуваній роботі призводить до зниження часу, присвяченому домашній праці та неоплачуваній зайнятості. Однак витрати часу сільських жінок на виробництво сільськогосподарської продукції в домогосподарстві не впливає на зайнятість в домашньому господарстві

Водночас домогосподарства, які складаються з поодиноких чоловіків або жінок, не можуть досягти того рівня виробництва, яке характерно для інших типів сімей, що мають в своїй основі подружню пару.

Кожний додатковий член сім'ї робить свій внесок у посилення виробничих функцій сільського домогосподарства, чи навпаки. З цієї причини віковий склад сільських родин є вирішальним елементом при визначенні існуючого й потенційного рівнів домашнього сільськогосподарського виробництва і розглядається нами як людський капітал.

Вважаємо, що в перехідний період до ринку організація праці в багатьох сільських домогосподарствах нашої країни почала нагадувати малий бізнес в США, який отримав назву «етнічне підприємництво». «У цьому типі господарських відносин позаекономічні чинники та взаємні зобов'язання породжують «моральне єднання», яке дозволяє членам господарства виконувати важку багатогодинну працю без появи міркувань про «експлуатації», які характерні у разі використання найманої праці».

Кооперація праці в сільському домогосподарстві, що ґрунтується на її поділі, передбачає прийняття всіма членами сім'ї принципу еквівалентності реалізованих в ній обмінів, які базуються насамперед на його нееквівалентності, оскільки в основі їх лежать моральні принципи співіснування сільського співтовариства. «До тих пір, доки основна маса нашого селянського населення перебуває в такому стані, коли мова йде не про заощадження, а про можливість добути хліб насущний..... У такому стані тільки обцинне господарство може захистити селянина від убогості й бездомності, або в самій убогості – віддалити небезпеку голодної смерті» [4].

Враховуючи важливість для сільської родини можливості самозабезпечення продуктами харчування з власного господарства, розширення його розмірів при використанні ручних засобів виробництва, нині збільшилася кількість осіб, які залучаються до роботи в особистих господарствах селян. В цьому випадку простежується традиційний обмін продуктами і промисловими товарами між міськими та сільськими сім'ями. За відповідями респондентів практично до кожної п'ятої сім'ї навесні та восени приїжджають родичі з міст для допомоги у проведенні найбільш трудомістких сезонних сільськогосподарських робіт: підготовка ґрунту до посіву, посадка та збирання овочів, закладання врожаю на зиму. Зазвичай міські родичі забирають частину врожаю собі, привозячи взаємні ліки, одяг, взуття.

Як свідчать дослідження вітчизняних науковців, основними рисами стратегії виживання сільських домогосподарств шляхом ведення особистого селянського господарства є:

самоексплуатація членів сільського домогосподарства, у тому числі й дітей; виробництво сільськогосподарської продукції з метою задоволення власних потреб у продуктах харчування; натуральний спосіб багатогалузевого ведення господарства як чинник протистояння інфляційним процесам, диспаритету цін і нестачі коштів у сільського населення; використання найпростіших засобів праці; наявність неформальних зв'язків між членами сільської громади під час виробництва і розподілу виробленої продукції в ОСГ; в умовах економічних негараздів, воно є основною сферою зайнятості; сфера вторинної зайнятості в умовах економічної стабільності; просте відтворення виробництва: наявність мінімальних зв'язків із державою; відсутність інфраструктури села; інвестування коштів лише в оборотні засоби виробництва [5].

Економіка особистого селянського господарства володіє високим ступенем саморегуляції, як елемент саморозвиваючої господарської структури не вимагає великих інвестиційних витрат держави.

Згідно із сучасними концепціями, неформальний сектор економіки є закономірним елементом генезису масових, народних форм підприємництва. При цьому неформальне, неконтрольоване виробництво відіграло роль додаткового сектора, нерозривно пов'язаного з офіційним. Фактично в умовах низького рівня заробітної плати в сільськогосподарських підприємствах мати право додаткового доходу в домашньому господарстві забезпечувало відтворення робочої сили для великотоварного виробництва.

Поведінка населення в ОСГ певним чином впливає на економіку. По-перше, в цій сфері виробляється частина суспільного багатства країни. По-друге, для деяких груп населення вона дає можливість істотно поліпшити їхнє соціально-економічне становище шляхом збільшення сукупних доходів сім'ї, рівня споживання продуктів харчування і т. д. По-третє, частина населення водночас зайнята в суспільному виробництві й особистому підсобному господарстві, у зв'язку з чим виникає проблема розподілу між ними ресурсів праці, часу і життєвих сил.

Одним з основоположників аналізу особливостей економічної поведінки сільського населення був засновник організаційно-виробничої школи О.В. Чаянов. У результаті багаторічного дослідження господарських практик сільських громад початку ХХ ст. йому вдалося виділити кілька якостей селянського домогосподарства, щоб вижити практично в будь-якій економічній ситуації, що знайшло відображення в теорії "трудоспоживчого балансу". Згідно з нею, сільське домогосподарство збільшує або зменшує самоексплуатацію залежно від співвідношення споживачів продовольчих продуктів і працівників. "При інших рівних умовах селянський працівник, який стимулюється до роботи потребами своєї сім'ї, розвиває тим більшу енергію, чим сильніше тиск цих потреб". Таким чином, сімейне селянське господарство розглядається як єдність селянської власності, виробництва, споживання, біологічного та соціального відтворення. У прагненні задовольнити споживчі запити сім'ї в умовах, які є неприйнятними для підприємства, О.В. Чаянов вбачав причину життєстійкості селянського господарства [6].

Основні ідеї його теорії стратегій виживання і способів життєдіяльності сільських домогосподарств виявилися актуальними і сучасними. В умовах спаду виробництва і масових банкрутств великих сільськогосподарських підприємств сільській родині допомагають вижити і підтримати свій матеріальний рівень, що знижується такі родові якості селянства, як уміння працювати на землі, здоровий консерватизм, почуття відповідальності за сім'ю, використання можливостей родинної та сусідської взаємодопомоги. Селянське сімейне господарство, застосовуючи простий інвентар і працю членів сім'ї, працює для задоволення власних споживчих потреб, його економічна діяльність тісно переплітається з відносинами в родині. Основними характеристиками сучасної сільської економіки є сімейна, а не наймана праця, взаємна підтримка і кредитування, засновані на довірі та спорідненості. Сімейний поділ праці, споживчі потреби сім'ї породжують специфічні стратегії виживання і використання різноманітних ресурсів.

Суб'єктом економічної поведінки в досліджуваній сфері є сім'я. Вона однорідна за умовами ведення особистого господарства, в родині виробляються єдині плани щодо його змісту. Вони мають різні цільові установки і плани щодо особистого господарства, використовують різні методи досягнення оптимальних умов його ведення.

Існують дві основні причини, які зумовлюють характер економічної поведінки сільського населення в ОСГ: різноманітність потреб і можливостей сімей, а також неоднакові умови ведення цього господарства.

Очевидно, що на прийняття рішення сільського домогосподарства впливає сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів, які варто розглянути детальніше [7].

Зовнішні умови, які є першопричиною розуміння економічної поведінки власників особистих господарств являють собою складну багаторівневу систему, окремі елементи якої діють з різною силою, причому не тільки прямо, але і побічно, іноді – через ряд проміжних ланок.

Підставою для аналізу економічної поведінки сімей в ОСГ можуть бути способи його ведення. Річ у тому, що діяльність, пов'язана з виробництвом і реалізацією продуктів у цьому господарстві, а також зі створенням нормальних умов його функціонування може здійснюватися різними шляхами та способами: власними силами сім'ї, за допомогою родичів, інтеграцією із сільськогосподарським

підприємством, з використанням послуг споживкооперації і приватних осіб. Вибір певного способу є важливою характеристикою поведінки сільських сімей.

З нашого погляду, найбільш важливим зовнішнім фактором є взаємодія із сільгоспідприємствами, що є основою для виживання ОСГ. Відносини з ними можуть набувати різної форми залежно від їх технічного та фінансового стану. Варто проаналізувати схему О.П. Фадеєвої, яка виділила три основні моделі взаємодії ОСГ із сільгоспідприємствами [8].

Перша модель – “паразитичний симбіоз”, коли підприємство є збитковим і не здатне виплачувати заробітну плату своїм працівникам. Унаслідок цього працівників не цікавлять заробітки на підприємстві, вони спеціалізуються на використанні ресурсів господарства для власних потреб у межах 20–30 %. При переході в особистий сектор менше 20 % ресурсів ОСГ не виживає, перерозподіл понад 30 % веде до руйнування сільського господарства. Залежність результатів ОСГ багато в чому визначається його формальною зайнятістю. Як зазначає О.М. Шпичак, зменшення виробництва в ОСГ на одиницю площі у 2008 р. проти 1990 р. відбулося не лише за рахунок (екстенсивності) зростання площ землекористування, а й через позбавлення використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, які функціонували на той час (використання техніки, безоплатна і оплатна видача зерна, палива, кормів тощо). Таку ситуацію через землемісткість пояснює методика академіка НААН О.М. Шпичака, за якою можна визначити обсяги “залучення” із колишніх колгоспів і радгоспів різних видів ресурсів через формальні та неформальні зв'язки. У нинішніх умовах до ОСГ додаткові ресурси можуть надходити у вигляді натуральної форми розрахунків по оплаті праці та орендної плати. Незважаючи на те, що товарність таких ОСГ висока, ця ситуація не дає їм можливості розвиватися і залишає на рівні виживання, на рівні забезпечення прожиткового мінімуму, тому що коштів для розширення виробництва у них не вистачає [9].

Друга модель – “паритетний симбіоз”, тобто формування свого роду контрактних відносин (необов'язково формальних) між підприємством та ОСГ, а згодом їх спеціалізацію з порівняльною ефективністю виробництва різних видів продукції. Тут зв'язок між формальною і неформальною зайнятістю зберігається, але помітно слабшає. Взаєморозрахунки між підприємством та ОСГ здійснюються на основі своєрідних трансфертних цін (зазвичай вони нижче ринкових) і співвідношень натурального обміну. При цьому сільгоспідприємство бере на себе функцію збуту продукції й організацію її переробки. Таким чином, ОСГ отримує гарантований збут продукції, що веде до підвищення стимулів для розширення виробництва.

У третій моделі, яка має назву “нова корпоративна модель”, сільгоспідприємство зберігає свою спеціалізацію, а також можливість виплачувати заробітну плату працівникам. Існує контроль за збереженням майна, виробничі відносини побудовані на контрактній системі. У таких умовах сімейний сектор розглядається як конкурент у боротьбі за ресурси, запроваджуючи обмеження на обсяг виділення кормів і техніки в рахунок заробітної плати. Таким чином, у цій моделі ОСГ втрачає своє значення як основне джерело сімейного доходу, першопричинами є високі ціни на ресурси і стабільна, хоча й досить низька, зарплата працівників у сільськогосподарському підприємстві.

Проведений нами аналіз показав, що економічна стійкість ОСГ визначається відсутністю конкуренції з боку великих сільськогосподарських підприємств через різну спеціалізацію виробництва.

Істотно впливають на формування економічної поведінки населення соціально-економічні характеристики сімей, насамперед через потреби та рівень їх задоволення. Потреби сім'ї залежать від кількісного і соціально-демографічного складу, рівня освіти її членів, їхніх моральних установок.

Виділено чотири типи поведінки в цій сфері: активна, поміркована (нейтральна), пасивна і негативна.

Перший (активний) тип поведінки характеризується веденням великих особистих господарств із високим рівнем товарності та прибутковості. До неї ми віднесли 10–15% домогосподарств, які ведуть товарне виробництво і реалізують у повсякденній життєдіяльності стратегію добровільної активної адаптації. Для них характерно те, що економічна діяльність їхніх господарств має ринковий характер, є основним джерелом доходу і від 50 до 70% формує бюджет сім'ї, крім того вони одержують доходи від продажу власної сільськогосподарської продукції. За своєю суттю такі домогосподарства є сімейними міні-фермами, без оформлення юридичної особи. У господарствах цієї категорії утримують 3–4 корови, до 20 одиниць свинопоголів'я; приблизно 70% виробленої ними продукції йде на продаж, інше – на сімейне споживання та обмін. Для них характерні орієнтація на розширення господарської діяльності, одержання прибутку, спеціалізація на виробництві одного виду продукту, налагоджена система збуту. Для розвитку своєї виробничої діяльності вони можуть брати кредити, кооперуватися з такими ж економічно активними сім'ями. За своїм демографічним складом – це в основному повні сім'ї з дорослими дітьми й іншими родичами. Такі родини, по суті, є “донорами”, опорою для значної кількості родинних і дружніх сімей.

Для цієї групи характерна не “стратегія виживання”, а “стратегія розвитку”, активна економічна діяльність, інвестиції у власне виробництво й підвищення рівня життя. Використовуючи нові економічні умови та можливості, вони реалізують свій потенціал, прагнуть освоїти сучасні господарські практики.

Другий (нейтральний) тип поведінки передбачає помірковане ставлення до особистого господарства. Сім'ї цієї групи, зважаючи на об'єктивну потребу, ведуть господарство у розмірах, які задовольняють їхні власні потреби.

Життєдіяльність і моделі економічної адаптації у другій групі домогосподарств слід розглядати в категоріях не тільки ринкової, але і сімейної неформальної економіки, для якої характерно використання і змішування всіх видів ресурсів. “Неформальна економіка вбирає в себе ряд певних видів діяльності, які не орієнтовані на автоматичне отримання прибутку, і відбуваються не стільки заради досягнення заздалегідь намічених цілей, скільки для підтримки нормальних заходів стабільності, виживання, благополуччя і відтворення” [10]. Для цієї групи, що становить 35–40% домогосподарств, характерний розвиток дрібнотоварного виробництва, доходи від реалізації продукції ОСГ формують бюджет сім'ї тільки на 20–40%. Ця група сімей у своїй економічній стратегії життєдіяльності поєднує функції господарства підприємницького типу, традиційного селянського господарства та зайнятості у ролі найманих робітників.

Для третього типу характерне негативне ставлення до підсобного господарства. Його ведення сім'ями даної групи носить вимушений характер, а розміри такого господарства – мінімальні. Ставлення до ОСГ значною мірою визначає форми економічної поведінки в даній сфері, але не є індикатором, що безпосередньо характеризує типи економічної поведінки.

Вони становлять близько 30% домогосподарств, які складаються з літніх подружніх пар пенсіонерів або неповних сімей. Продуктивність їхнього господарства достатньо низька, частка грошових надходжень у бюджет сім'ї від продажу власної продукції не перевищує 20%. Ця категорія сімей демонструє життєдіяльність домогосподарства переважно натурально-споживчого типу, що працює для самозабезпечення сім'ї основними продуктами харчування. Як правило, члени такого домогосподарства, з огляду на похилий вік, стан здоров'я або відсутність чоловіків у родині, не мають можливості розширювати виробництво. Більшою мірою, ніж у попередній групі ці домогосподарства сильніше включені в традиційну для села мережу неформальної спорідненої і дружньої підтримки. Для цієї групи сімей досить поширеними є орендні відносини. Літні люди не в змозі вручну обробити земельну ділянку поблизу будинку, тому віддають її сусідам і родичам в оренду за частину врожаю.

Таким чином, ця група сільських домогосподарств, зберігши багатівкові норми общинності й поведінки традиційної сім'ї, виживає сьогодні багато в чому саме завдяки цій соціальній силі. Охарактеризована категорія господарств демонструє стратегію повсякденного виживання, збереження певного рівня життєзабезпечення сім'ї, який найчастіше складається з традиційних дрібниць сільського укладу життя.

Четвертий тип – негативний, властивий 15–17% домогосподарств. Склад цих домогосподарств різномірний, велика частина складається з одиноких пенсіонерів, менша – близько 5% “люмпенів”. Щодо економічних характеристик їхніх домогосподарств можна відзначити повну відсутність товарності та мінімальний рівень самозабезпечення. Самотні пенсіонери часто не в змозі вести навіть обмежене селянське господарство і так само, як і в попередньому випадку, практикують здачу в оренду своєї власності. Джерелом грошових надходжень таких господарств є пенсії, а натуральних – допомога сусідів і родичів. Що стосується групи люмпенів, то вони після втрати звичного статусу зайняли пасивну позицію та демонструють деструктивні форми поведінки.

Виділені нами типи адаптаційного поведінки відображають основні форми і способи економічної адаптації сільського населення. Неоднаковість появи “нових” бідних, соціально-психологічна нестійкість, пов'язані з трансформацією колишнього укладу селянського життя, вимагають проведення достатньо гнучкої багаторівневої соціально-економічної політики на селі, що включає виробничі, демографічні, духовні та соціокультурні фактори.

Отже, до основних особливостей економічної поведінки сільських домогосподарств належать: перетворення з підсобного у головне джерело доходів і, водночас, у сільськогосподарське виробництво для виживання; ведення ОСГ є вагомим фактором зайнятості сільського населення; надання істотного впливу на функціонування аграрного сектору країни; залежність розвитку господарств населення від розвитку інфраструктури; пряма залежність від стану економіки в цілому, а також політики держави у сфері фінансів і кредитування, податків, цін, зовнішньоекономічної діяльності та ін.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасне особисте господарство зберегло більшість рис, характерних для трудового селянського господарства. Закономірності їх функціонування ідентичні, в них діє той самий мотиваційний механізм. Однак значні зміни в суспільному житті, які сталися протягом майже століття, змінили як економічне середовище, так і внутрішню структуру цього типу господарств.

За неоднозначності підходів щодо функціонування ОСГ можемо констатувати, що в їх основі лежить сукупність елементів економічних теорій, які характеризують функціонування цієї форми господарювання в умовах прояву деструктивних явищ в економіці країни, що ґрунтується на таких засадах: вимушена необхідність задоволення власних потреб у продуктах харчування внаслідок низької купівельної спроможності населення, незважаючи на рівень економічної ефективності

виробництва в домогосподарстві; мінімальна залежність економіки ОСГ від ринку через багатогалузеве натуральне виробництво, що знівельовує інфляційні процеси; переважання ручної праці, внаслідок чого втрачається вплив диспаритету цін; компактність розташування присадибних ділянок і тваринницьких приміщень власників цих господарств; ОСГ у період масового безробіття стає одним із важливих місць трудової активності працездатного населення.

Бібліографічний список

1. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство / Чаянов А.В. – М. : Экономика, 1989. – 492 с.
2. Особисті селянські господарства: стан та перспективи розвитку (Регіональні дослідження) : монографія / Пітюлич М. І. та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Пітюлича М. І. ; Мукачів. держ. ун-т, Закарпат. регіон. центр соц.-екон. і гуманітар. дослідж. НАН України. – Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. – 154 с.
3. Meiners J.E., Household, Paid, and Unpaid Work Time of Farm Women / Meiners J.E., Olson G.I. // *Family Relations*. – 1987. – Vol. 36. – No. 4. – P. 407–411.
4. Самсонов В.Б. Самоорганизация сельского хозяйства / В.Б. Самсонов, В.Л. Шабанов // *Социологические исследования*. – 1999. – № 3. – С. 46-51.
5. Трансформація особистих господарств населення у стратегії удосконалення соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки : монографія / О.О. Непочатенко, В.А. Слепцов, М.М. Ігнатенко, К.А. Пилипенко; Уман. нац. ун-т садівництва. – Умань : Укрпромторгсервіс, 2013. – 245 с.
6. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / Чаянов А.В. – М. : Наука, 1991. – 454 с.
7. Kalchenko S.V. Current development prospects of farm households / S.V. Kalchenko // *Актуальні проблеми економіки*. – 2013. – № 12. – С. 147-152.
8. Фадеева О. Типология семейных стратегий / О. Фадеева // *Рефлексивное крестьяноведение: Десятилетие исследований сельской России* : монография / под ред. Т. Шанина, А. Никулина, В. Данилова. – М. : МВШСЭН, РОССПЭН, 2002. – С. 215-226.
9. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К. : IAE, 2008. – 320 с.
10. Шанин Т. Определяя крестьянство / Т. Шанин // *Отечественная история*. – 1993. – № 2. – С. 7–16.

References

1. Chayanov, A.V. (1989), *Krestyanskoye khozyaystvo* [Peasant farming], Ekonomika, Moscow, Russia, 492 p.
2. Pitiulych, M.I. et al. (2016), *Osobysti selianski hospodarstva: stan ta perspektyvy rozvytku (Rehionalni doslidzhennia)* [Personal peasant farms: status and prospects of development (Regional research)], monograph, Mukachiv. derzh. un-t, Zakarpat. rehion. tsentr sots.-ekon. i humanitar. doslidzh. NAN Ukrainy, Vyd-vo MDU, Mukachevo, Ukraine, 154 p.
3. Meiners, J.E. and Olson, G.I. (1987), "Household, Paid, and Unpaid Work Time of Farm Women", *Family Relations*, Vol. 36, no. 4, pp. 407–411.
4. Samsonov V.B. and Shabanov V.L. (1999), "Self-organization of agriculture", *Sotsiologicheskiye issledovaniya*, no. 3, pp. 46-51.
5. Nepochatenko, O.O., Slietsov, V.A., Ihnatenko, M.M. and Pylypenko, K.A. (2013), *Transformatsiia osobystykh hospodarstv naselelnia u stratehii udoskonalennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku ahrarnoi sfery ekonomiky* [Transformation of individual farms in the strategy of improving the socio-economic development of agricultural sector of the economy], monograph, Uman. nats. un-t sadivnytstva, Ukrpromtorhservis, Uman, Ukraine, 245 c.
6. Chayanov, A.V. (1991), *Osnovnyye idei i formy organizatsii selskokhozyaystvennoy kooperatsii* [The main ideas and forms of organization of agricultural cooperation], Nauka, Moscow, Russia, 454 p.
7. Kalchenko, S.V. (2013), "Current development prospects of farm households", *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 12, pp. 147-152.
8. Fadeyeva, O. (2002), *Tipologiya semeynykh strategiy* [Typology of family strategies], *Refleksivnoye krestyanovedeniye: Desyatiletie issledovaniy selskoy Rossii - Reflexive peasant studies: A Decade of Studies in Rural Russia*, monograph, eds. T. Shanin, A. Nikulin, V. Danilov, MVSHSEN, ROSSPEN, Moscow, Russia, pp. 215-226.
9. Shpychak, O.M. and Svyous, I.V. (2008), *Realizatsiia produktsii osobystymy selianskymy hospodarstvamy – vytraty, tsyny, efektyvnist* [Realization of production of personal peasant farms - costs, prices, efficiency], Kyiv, Ukraine, IAE, 320 p.
10. Shanin, T. (1993), "Defining Peasants", *Otechestvennaya istoriya*, no. 2, pp. 7–16.

Ищенко А.В. СТРАТЕГИЯ “ВИЖИВАННЯ” – ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Мета. Розробка теоретичних, методологічних положень щодо обґрунтування стратегії “виживання” як основи функціонування особистих селянських господарств.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: метод теоретичного узагальнення застосовано при здійсненні критичного аналізу результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних учених стосовно обґрунтування стратегії “виживання”; монографічний метод застосовано при узагальненні результатів дослідження діяльності особистих селянських господарств.

Результати. Обґрунтовано методологічну основу функціонування особистих селянських господарств в аграрному секторі України, в основі якої знаходиться стратегія “стійкості” для більшості ОСГ, що базується на використанні найпростіших засобів праці, ручної праці членів домогосподарства та виробництва органічної продукції з метою першочергового задоволення в продуктах безпечного харчування.

Наукова новизна. Обґрунтовано стратегію “стійкості” категорії “особисте селянське господарство” в Україні, яка базується на необхідності задоволення життєво важливих потреб для членів власного домогосподарства та його родини незалежно від рівня економічної ефективності виробництва, застосуванні нескладних засобів виробництва, ручній праці, багатогалузевості, що значною мірою знівелює негативний вплив деструктивних явищ в соціально-економічному розвитку країни (інфляційні процеси, диспаритет цін, відсутність належної державної підтримки тощо).

Практична значущість. Встановлено, що до основних особливостей економічної поведінки сільських домогосподарств належать: перетворення з підсобного у головне джерело доходів і, водночас, у сільськогосподарське виробництво для виживання; ведення ОСГ є вагомим фактором зайнятості сільського населення; надання істотного впливу на функціонування аграрного сектору країни; залежність розвитку господарств населення від розвитку інфраструктури; пряма залежність від стану економіки в цілому, а також політики держави у сфері фінансів і кредитування, податків, цін, зовнішньоекономічної діяльності та ін.

Ключові слова: особисте селянське господарство, стратегія “виживання”, домогосподарство, сільське співтовариство.

Ishchenko A.V. THE STRATEGY OF “SURVIVAL” IS THE BASIS OF THE FUNCTIONING OF PERSONAL PEASANT FARMS

Purpose. The aim of the article is the development of theoretical, methodological provisions on the substantiation of the strategy of “survival” as the basis of the functioning of personal peasant farms.

Methodology of research. General scientific and special methods were used in the course of the research, in particular: the method of theoretical generalization was applied in carrying out a critical analysis of the results of researches of domestic and foreign scientists regarding the substantiation of the strategy of “survival”; the monographic method is used in summarizing the results of the research of the activity of personal peasant farms.

Findings. The methodological basis of the functioning of private peasant farms in the agrarian sector of Ukraine is substantiated, which is based on the strategy of “sustainability” for the majority of PPF, based on the use of the simplest means of labor, manual labor of household members and the production of organic products for the primary consideration in safe food products.

Scientific novelty. The strategy of “sustainability” of the category “personal peasant farm” in Ukraine is substantiated, which is based on the need to meet the vital needs of members of their household and their families, regardless of the level of economic efficiency of production, the use of simple means of production, manual labor, multi-sectoral activities, which largely dampen negative influence of destructive phenomena in the country’s social and economic development (inflation processes, price disparity, lack of proper state support, etc.).

Practical value. It is established that the main features of economic behavior of rural households include: transformation from a subsidiary into the main source of income and, at the same time, agricultural production for survival; PPF is a significant factor in the employment of the rural population; providing a significant impact on the functioning of the agricultural sector of the country; dependence of development of households on infrastructure development; direct dependence on the state of the economy as a whole, as well as state policy in the field of finance and credit, taxes, prices, foreign trade activities, etc.

Key words: personal peasant farm, strategy of “survival”, household, rural community.

Ищенко А.В. СТРАТЕГИЯ «ВЫЖИВАНИЯ» – ОСНОВА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЛИЧНЫХ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВ

Цель. Разработка теоретических, методологических положений по обоснованию стратегии «выживания» как основы функционирования личных крестьянских хозяйств.

Методика исследования. В процессе исследования использованы общенаучные и специальные методы, в частности: метод теоретического обобщения использовался при осуществлении критического анализа результатов исследований отечественных и зарубежных ученых относительно обоснования стратегии «выживания»; монографический метод применен при обобщении результатов исследования деятельности личных крестьянских хозяйств.

Результаты. Обоснована методологическую основу функционирования личных крестьянских хозяйств в аграрном секторе Украины, в основе которой находится стратегия “устойчивости” для большинства ЛКХ, основанная на использовании простейших средств труда, ручного труда членов домохозяйства и производства с целью первоочередного удовлетворения в продуктах питания

Научная новизна. Обоснована стратегия “устойчивости” категории “личное крестьянское хозяйство” в Украине, которая базируется на необходимости удовлетворения жизненно важных потребностей для членов собственного домохозяйства и его семьи независимо от уровня экономической эффективности производства, применении несложных средств производства, ручной работы, многоотраслевого производства, что в

значительной мере уменьшает негативное влияние деструктивных явлений в социально-экономическом развитии страны (инфляционные процессы, диспаритет цен, отсутствие должной государственной поддержки и т.д.).

Практическая значимость. Установлено, что к основным особенностям экономического поведения сельских домохозяйств относятся: превращение из подсобного в главный источник доходов и одновременно в сельскохозяйственное производство для выживания; ведения ЛКХ является весомым фактором занятости сельского населения; предоставление существенного влияния на функционирование аграрного сектора страны; зависимость развития хозяйств населения от развития инфраструктуры; прямая зависимость от состояния экономики в целом, а также политики государства в сфере финансов и кредитования, налогов, цен, внешнеэкономической деятельности и др.

Ключевые слова: личное крестьянское хозяйство, стратегия «выживания», домохозяйство, сельское сообщество.